

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

ПАМ'ЯТКООХОРОННЕ ПРАВО У ПОЛЬЩІ: ДВІ ВИДАВНИЧІ ІНІЦІАТИВИ

Галіна ТАРАС

Войцех ТАРАС

Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської

пл. М. Кюрі-Склодовської, 4а, Люблін, 20–031, Польща

e-mail: htaras@o2.pl

Варто відзначити факт появи на видавничому ринку Польщі щораз більшої кількості публікацій, присвячених правовим проблемам охорони пам'яток і археологічних у тому числі. Якщо ще десять років тому авторів, які б могли написати щось суттєве на тему охорони культурної спадщини, можна було порахувати на пальцях однієї руки, то зараз виходить 2–3 книжкові позиції щороку. З певністю можемо стверджувати, що сформувалася вже група правників, які поставили перед собою завдання щодо створення правової основи для археології, на межі права та самої археологічної науки. Окрім них, також існують фахівці, які є представниками “від матеріальної культури” і зі свого боку намагаються презентувати правові засади. Тісна співпраця між вищезазначеними групами поволі почала давати цікаві результати. Нижче представляємо до розгляду дві книжкові позиції за 2009 рік, що репрезентують ці дві течії.

Сильно розчарується той, хто, відкривши книгу Збігнева Кобилінського “*Własność dziedzictwa kulturowego. Idee–problemy–kontrowersje*” (“Власність культурної спадщини. Ідеї–проблеми–контроверсії”, Інститут археології та етнології ПАН, Варшава, 2009), захоче отримати готовий та ефективний рецепт допомоги в швидкому вирішенні будь-яких важливих питань. Навпаки, під час читання тексту книги підсилюються сумніви та виникають нові питання, які потребують самостійних роздумів, генерується навіть злість або неприємний осад від неспроможності законодавців чи керівників різних держав вирішувати на практиці різноманітні проблеми, а особливо розчаровує, коли йдеться про зусилля стосовно міжнародної охорони спільної культурної спадщини. З іншого боку, важливо відзначити спроби щодо вирішення правових питань різними приватними особами – любителями старожитностей, реставраторськими службами чи міністрами культури в попередні часи.

Отже, книжка Збігнева Кобилінського стосується питань, дискусії над якими неможливі лише в одній площині, зрештою сам автор у вступній частині виразно зазначає, що намагається в ній аналізувати міждисциплінарні проблеми

306 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15 (с. 8). Чи ці амбіційні наміри були принаймні частково зреалізовані, мусить визначити сам читач, який зможе оцінити їх завдяки своїм професійним чи приватним зацікавленням та інтересам (археологічним, історії мистецтва, соціологічним, правничим).

Перший розділ книги присвячений характеристиці основних визначень, які подавали різні автори, а саме – “культура” (с. 13–15), “культурна спадщина” (с. 15–18), “пам’ятка” (с. 18–22), “культурні ресурси” (с. 22), щоб потім перейти до розгляду основних ознак культурної спадщини на тлі різноманітних поглядів польських та закордонних авторів для вироблення основних універсальних понять щодо охорони культурної спадщини (с. 44–45).

Коротким та однаковим щодо предмета розгляду є розділ 2, де висвітлено питання, пов’язані з формами власності культурної спадщини, зокрема особливу увагу приділено вільному (загальному) праву власності (с. 47–52) та обмеженому (с. 53–54). По суті, він є преамбулою до чергового розділу, який присвячений ідеї суспільної власності культурної спадщини та виділенню її найважливіших ознак (с. 68). Натомість у розділі 4 подано історію колекціонерства, починаючи з часів Стародавньої Греції у контексті розвитку консерваторської (пам’яткоохоронної) справи, де автор акцентує увагу на тому, що дотепер поширена мода на колекціонування речей, яка суперечить сучасній доктрині консерваторства (с. 97–100).

Розділ 5 має назву “Власність археологічної спадщини” та належить до найбільших, що не є дивним, оскільки в ньому висвітлено: питання державної власності археологічної спадщини (с. 101–106), передумови легальності проведення археологічних досліджень (с. 106–112), проблематика колекціонування монет (с. 112–116), вивезення археологічних речей за кордон на тлі пограбування археологічних пам’яток (с. 117–149), питання повернення знахідок країнам, з яких вони походять (с. 149–174), або етнічним групам (с. 174–186), та врешті справа претензій різних локальних спільнот до знахідок, в яких вони бачать символи своєї ідентичності (с. 189–194). Треба підкреслити думку автора про те, що ідея щодо спільної власності на культурну спадщину суперечить засадам, які регулюють законоположення. Також потрібно додати, що іще стародавні римляни почали впроваджувати в життя постулат закритого каталогу “речових прав”, проте це дає підстави для суттєвих зауважень на майбутнє, особливо в контексті вимог, які щораз частіше з’являються на адресу законодавців різних країн, щодо перегляду основних положень цивільного кодексу, які регулюють питання власності та інших правових норм. Доповненням до вищезгаданого є питання власності на підводну культурну спадщину, яка регулюється, головню, спираючись на приписи міжнародного публічного права (розділ 6).

Наступні три розділи стосуються дуже складної проблематики, пов’язаної зі застарілими образами та ідеологічним вантажем, а саме, реприватизації пам’яток у Польщі (розділ 7), засад відносно усунення наслідків міжнародного

переміщення культурних цінностей (розділ 8), а також права власності на нематеріальні цінності культурної спадщини (розділ 9). Відчуження владою комуністичної Польщі приватних колекцій знахідок часто відбувалося на засадах порушення правових норм, хоча незаперечним залишається і факт, що з грошей платників податків профінансовано відбудову та реновацію значної частини об'єктів культурної спадщини, які зараз намагаються повернути колишні власники. Добрим є те, що автор у своєму аналізі не залишив без уваги негативні явища, які пов'язані безпосередньо з їхнім поверненням, а саме – розпорошенням повернених колекцій (с. 224), ускладненим доступом для відвідувачів (с. 237) або зловживанням правом власності, що унеможливило консерваторські дії (с. 248). Грабунок культурних цінностей, що пов'язаний з воєнними діями був і є загальним явищем та незважаючи на велику кількість міжнародних угод, повернення відбуваються не так часто. Автор у своїй роботі представив способи вирішення питань, пов'язаних з наслідками воєнних пограбувань, проілюструвавши їх багатьма прикладами з давньої та сучасної практики. Також культурну спадщину характеризують і нематеріальні цінності, часто в значенні побудови тотожності між суспільними та локальними групами, які використовують у політичній боротьбі. Варто зазначити і той факт, що автор приділив увагу всюдисущій комерціалізації і пов'язаним з цим явищем питанням щодо знищення старої міської забудови (с. 282–284) та змінами історичного ландшафту (с. 285–288).

Якщо читача розчарував зміст рецензованої книги, схвилювали окремі тези або велика кількість подробиць, то він може собі відшкодувати цей дискомфорт читанням останнього, десятого, розділу, де автор висвітлив шість англосакських теорій щодо прав власності на культурні цінності (с. 290–291), а також запозичення їхніх важливих елементів для побудови власної теорії основи рівного доступу до цінностей культурної спадщини. У заголовку книги є правильне твердження, що питання власності не є винятково юридичною проблемою, лише етичною, тому не повинно поставати питання: “хто є власником культурної спадщини, питати потрібно, хто відповідальний за її охорону і відкритий доступ” (с. 304). Безсумнівно, краще сформулювати основну проблематику цієї роботи було б складно!

“Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego” (“Правовий захист культурної спадщини”), т. III, за ред. Войцеха Шафранського та Катажини Заласінської, видавництво Познанське, Познань, 2009) – це результат фінальних міжкафедральних дебатів працівників Правничого відділу та Адміністрації Університету Адама Міцкевича в Познані, яких надихнули дискусії під час сесії *“Право та твори мистецтва”*, яка була організована разом з Європейським Товариством Студентів Права (ELSA) у 2007 р. У третій, найбільшій (354 с.), том статей видавничої серії *“Навколо юридичної проблематики щодо пам'яток та творів мистецтва”* увійшли тексти з наукової конференції *“Правовий захист культурної спадщини Польщі – досвід та виклик XXI століттю”*, яку

308 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15

організували кафедра науки адміністрації та охорони навколишнього середовища Університету кардинала Стефана Вишинського у Варшаві та Варшавська семінарія аксіології адміністрації (Варшава, 27.02.2009 р.). Ця конференція була присвячена 90-й річниці першого видання на польських землях юридичного пам'яткоохоронного акту. Декрет Ради Регентства Королівства Польського про захист пам'яток мистецтва і культури, виданий 31 жовтня 1918 р. (Щоденник Права Польської Держави № 16, розділ 36), зберіг юридичну силу і в Другій Речі Посполитій та діяв до моменту прийняття Президентом Польської Республіки закону від 6 березня 1928 р. про охорону пам'яток культурної спадщини (Збірник Законів, № 29).

Складно приділити увагу усім статтям, що вміщені у томі, тому зосередимо свою увагу на роботах, присвячених винятково археологічній проблематиці.

Простий заголовок статті Збігнева Кобилінського *“Сучасні проблеми правового захисту археологічної спадщини в Польщі”* (с. 151–160) розпочинає детальний огляд дискусійних питань, пов'язаних з цією сферою суспільного життя. Археологічна спадщина є специфічною частиною культурної спадщини, у зв'язку з чим виникають нові проблеми, хоча б щодо критеріїв визначення методики розкопок. Її застосування дає змогу розширити поняття археології на сучасні часи (наприклад, мілітарні рештки останніх воєн), для того потрібно бути впевненим хоча б у двох інших критеріях, а саме в неможливості визначити власника знахідки та у відсутності зв'язку із сучасністю. Тільки після застосування вищезазначених критеріїв, знахідку можна віднести до групи археологічних пам'яток. Оскільки йдеться про пошуковців знахідок, що пов'язані зі світовими війнами, варто зазначити негативне ставлення автора до непрофесійних розкопок археологічних пам'яток та аргументи на користь державної власності (дозвіл на аматорські дослідження у випадку лібералізації правових норм, а також знищення контексту їхнього відкриття через брак точної документації). Потрібно погодитися з висновками автора тексту, що занесення усіх відомих археологічних пам'яток до реєстру пам'яток – це лише ілюзорна форма їхньої охорони. Існує суперечність між самою ідеєю реєстру і великою кількістю археологічних об'єктів та необхідністю видачі через консерваторські служби дозволів на знищення деяких пам'яток (адже розкопки є формою деструкції субстанції пам'ятки) у зв'язку зі значними інвестиціями, необхідними для економічного розвитку країни. Нанесення пам'яток на місцеві плани просторового облаштування може відіграти позитивну роль для їхньої охорони, але тільки за умови, що міські, селищні та сільські ради прискорять ухвалення таких планів. Дієвими інструментами охорони археологічної спадщини, на думку автора, можуть бути лише створення обліку пам'яток на рівні рад та культурних парків.

Деструктивна методика розкопок потребує постійнодіючого контролю якості археологічних досліджень через спеціальні та централізовані

консерваторські служби. Ця деструктивність стала причиною обмеження повноважень для молодих випускників інститутів археології щодо проведення самостійних польових досліджень. Звернено також увагу на потребу розроблення стандартів щодо документації на проведення різних досліджень та вирішення врешті суперечливих питань щодо авторських прав на неї та результатів досліджень.

До проблематики вищезгаданого реферату у своїй статті *“Практичні проблеми правового захисту археологічної спадщини в Польщі”* (с. 325–330) звернувся також Марцін Сабацинський. Розглядаючи різні аспекти, автор відзначив необхідність розширення самого поняття археологічної пам’ятки з цієї позиції, що археологія вже давно вступила на територію “історичних” періодів. Відносно цього автор висловив думку про недостатню кількість кваліфікованих дослідників нової доби серед археологів та відсутність зацікавлення науковими товариствами цією галуззю, окрім хіба що міської археології. Потрібно звернути увагу також ще на два питання, які висвітлив автор. Влучним є твердження щодо археологічних пам’яток про те, що більшість із них не має жодного ототожнення з тією чи іншою нацією, тому використання археологічної спадщини в політичних цілях, – у минулому це траплялось досить часто, – найчастіше позбавлене раціональних підстав. Друге питання присвячене методу оцінки втрат археологічної спадщини в судових розглядах на підставі нематеріальної вартості нелегально виявленої пам’ятки, але фактично це стосується коштів на рятівні археологічні дослідження.

Не можна не відзначити статтю Анни Пжиборовської-Клімчак *“Міжнародні зобов’язання Польщі в сфері охорони культурної спадщини”* (с. 205–217), в якій авторка вважає доцільним та перспективним ширше включення Польщі в різні форми міжнародної співпраці задля збереження свідчень минулого.

Стаття Мацея Тшцінського *“Специфіка злочину, спрямованого проти пам’яток археології”* (с. 247–258) не обмежується лише формально-догматичним аналізом обов’язкових положень, а намагається вникнути в кримінальне підґрунтя злочинів, що пов’язані з пам’ятками цього виду. Автор звернув увагу на відсутність вимог заведення кримінальних справ щодо “археологічних” злочинів у поліції, натомість інформація про них надходить від воєводських консерваторів пам’яток або державного центру досліджень та документації пам’яток (с. 249). Далі науковець виділив дев’ять головних причин розвитку злочинності стосовно археологічних пам’яток, охарактеризував методи дій порушників і способи перешкоджання та ліквідації таких дій відносно пам’яток археології. Після наведення кількох прикладів судових вироків і постанов прокуратури, він висловив твердження, що правоохоронні органи та правосуддя занадто м’яко оцінюють дії порушників, наслідком чого є зазвичай відсутність карної відповідальності у зв’язку з незначними збитками, завданими суспільству такими вчинками. Потрібно погодитися з автором, що в польській

310 ISSN 2078–6093. Археологічні дослідження Львівського університету. 2012. Випуск 14–15
юстиції існують відповідні інституції, які борються зі злочинами проти пам'яток археології, гірше виглядає це на практиці стосовно застосування карних санкцій. Важливо також додати, що подібне явище поблажливості державних органів можна спостерігати на тлі застосування закону з охорони тварин. Останній абзац статті з успіхом може бути висновком щодо усіх поданих вище текстів – “уся система охорони культурної спадщини повинна базуватись на трьох принципових засадах: законоположеннях, високій суспільній свідомості (у цьому значенні правосвідомості), а також у відповідному фінансуванні окреслених завдань” (с. 258).

Підсумовуючи вищезазначене, висловимо лише думку, що ми отримали дві книжки, де подано принципові засади, які мусять уважно розглянути політики та представники органів цивільної адміністрації, щоб звернути увагу на стан польської культури.

Стаття: надійшла до редакції 11.09.2011
прийнята до друку 16.11.2011